

GAGAUZDİLİNÄ OLAN BİRKAÇ PROTOBULGAR HEM KIPÇAK ELEMENTİ İÇİN

Dr. Güllü Karanfil,
KDU.

Rezüme

O некоторых протоболгарских и кыпчакских элементах в гагаузском языке

Обособливающим признаком гагаузов является тюркский язык.

Языкознание проливает дополнительный свет на происхождение гагаузов. Гагаузский язык принадлежит к огузской группе тюркских языков, и в гагаузском языке прослеживаются множество болгарских и кыпчакских элементов, что еще раз подтверждает тюркское происхождение гагаузов. Данная статья посвящена некоторым протоболгарским и кыпчакским элементам, используемым в гагаузском языке.

Ses dönmesi, Gagauz dili, türk dilleri, çuvaş dili, laf,

Gagauzların soykökü her zaman meraklandırmış araştırmacıları. Büünkü günä 20 zeedä sonuç var, bunnarın arasında absurdlu olannar da var. Bir halkın etnogenezini araştıрмаa deyni, lingvistika da kaavi bilim alannarından biri sayılêr.

Protobulgarlar Poyraz Karadeniz kenarından taa Hazar denizinä (Kaspiy) hem Poyraz Kavkazadan IV asirdä yerleşän, da VII asirin II yarısında Tunanın, taa sora da Orta Volga (İtil) bölgelerindän göç edän türk soylu halklardır. Zamandaş bolgar, çuvaş, balkar, kazan tatarları, karaçay, başkir, gagauz halklarının etnogenezindä pay almışlar, kimisindä çok, kimisindä taa az. Adını vermiş büünkü Bulgariya (Bolgariya) devletinä [1].

Gagauzların dedeleri asirlerlän (kimi bilgilerä görä 7.a. kimi bilgilerä görä 11.a.) yaşadı Baklanlarda, komuşuluk etti Tuna Bulgarlarınnan.

Bulgar türkçesi (Protobulgar) ayırılêr başka Türk dillerindän **R \\ Z** ses geçitlerinnän. Bulgar türkçesinin salt bir „saalam dili“ var - Çuvaş dili. Eklemää isteirim, ani gagauz dilindä büün

kullanılan bu protobulgar elementleri taa 1-6 asirdän çekiler. Bulgar Türkçesinin kalan fonetika hem leksika elementleri Gagauz dilindä korunmuş hem kullanılır.

R \ Z ses geçitleri (dönmeleri)

Haranı „büük çüven“ (GRRS, 229). Bu laf zamandaş bulgar dilindä (*харания*) hem çuvaş dilindä (*харан\хуран*) kullanılır. Bu eski bulgar türkçesinin elementi büün kullanılır gagauzçada. **R \ Z** ses geçidinin kanununa görä, göreriz, ani *haranı* lafının içindä *kazan* lafı var. *Kazan* sözü gagauz dilindä „bakır“ maanasında kullanılsa da, başka türk dillerindä bu söz „çüven“ maanasını taşıyêr. Tatarların yaşadığı Kazan kasabasının adı da çekiler onun derin bir çukurda bulunmasından. Ama bizim dilimizdä iki hem bulgarcadakı hem dâ genel türkçedeki kullanılır. *Haranı* lafı siirek kullanılır.

Göz \ gör ses diişmesi. Valkaneş dialektindä hem Türkiye türkçesindä gözükmää, merkez dialekttä görünmää deêrlär.

Elbetki, verdiimiz iki variant ta göz sözünnän baalı. Çuvaş dilindä *gor* „göz“ maanasında kullanılır. Burada da R\Z variantını göreriz.

Karık \ kazık sözü. Bu laflar ikisi dâ dilimizdä kullanılır. İlk bakışta maanayca biri-birindän uzak görünselär dâ ikisi dâ bir semantik yuvaya girer. Bunu biz **karmaa** hem **kazmaa** işliklerinin formalarından göreriz. Burada da belli olêr, ani **karmaa** hem **karık** sözleri gagauz dilindä protobulgar elementi sayılır.

Diz\dir. Hep bölä var nicä sölemää **diz** hem **dirsek** sözlerinä. Bu iki somatika birlii bir semantika yuvasına girer. İkisinin dâ birtürlü fonkşiyası var. Burada da **R // Z** ses geçidini göreriz.

Gagauz dilindä kullanılan **Semiz** «жирный, свежий» hem **maaza** „погреб“ sözlerinin dâ R variantları var: gagauzçada **Semiremää** „свежесть“ hem Türkiye türkçesindä **mağara** “пещера”. Semantika yakını göz önündä.

Kır\kız. Bu dilimizdä kullanılan **kırmızı** hem **kızıl** laflarının ilk morfemaları. Birinci laf sık kullanılır, da hepsi biler, ani o renk bildirer. Ama sözlüümüzdä **kızıl** «красный» lafı da var (GRRS, 396). Bu laftan taa başka laflar hem adlar da oluşmuş: *kızıl kanat* «плотва, красноперка»; *kızılçıkбот*. кизил, *kızılık* 1. скарлатина, 2. румяна. Burada var nasıl yannaştırılm **kırmızı** lafını hem **kızarmaa**: *kızışmaa* işliklerini, da maana yakını taa da pek belli olêr.

Protetik V sesinin peydanması

Voolum. Çuvaş dilindä hem zamandaş bulgar dilinin gündüusu dialektindä sözönü dudaklanan *o, u* seslerinin önündä peydanêr protetik *v* sesi [2, 373]. Gagauz dilindä bu olaya folklorumuzda korunmuş örneklerdä hem siirek lafetmâk dilindä rasgeleriz: ...– *Ne yaptın bâ sän duşman ? Volcaazını öldürdün.*

Volcaazını kaybettin. ...[3, 427].

– *Tudorka, mari,*

Tudorka, – dedi, –

Vonnar kuştur,

Vonnar ahmacıktır.

Genä dâ vonnar ileri gider [3, 411].

Gündelik dilimizdä dâ siirek olsa da bu elementin kalıntılarınnan karşılaşêrız. Uşaa severkän bu türlü deyimnerä rasgeldim “Volda, küçücüüm”[oldu, küçücüüm], “Mamunun volisi o” [mamunun oolu o].*

Dilimizdä protobulgar elementlerin kullanılması, annadêr, ani gagauzların dedeleri pek çoktan uzun zaman bulgar türklerininän bir köktän var nasıl olsunnar.

Foklarda hem büünkü dilimizdä bu türlü örneklerdä rasgelinän V bukvası taa çok W (*v hem u seslerinin arası örn. tauşam*) sesi gibi işidiler.

Kıpçak dilinnän yakınlık

Eski kıpçakçanın en eski yazısı Kodex Cumanikustur.

Kıpçak türkçesi 13-17 asirlerindän çekiler. Türk dillerinin Kıpçak grupasına girer zamandaş kazah, tatar, karacay-balklar, kumuk, nogay, kırgız, başkırt h.b. dillär.

Gagauz dilindä kıpçak elementleri diil az:

Bolay. Gagauz dilinin en eski elementlerinden biri dâ büünkü gagauz dilindâ aktiv kullanılan kıpçak leksik elementi olan *bolay* lafı. Laf kullanılır Bulgariya gagauzlarında hem türklerinde. Gagauzça sözlüklerde bu lafın maanası «дабы, лишь бы» *Bolay* lafı kullanılır kıpçak dili grupasına girân dillerdâ. Oguz grupası türk dillerindâ (*azerbaycan dili, türk dili, türkmen dili, gagauz dili, krim-tatar dili (oguz soyu), halaç dili (İran), türkman dili (İrak)*) *bolay* leksik birlii gagauz dilindân kaarâ kullanılmêêr. *Bolay* lafında “olsun” lafının islââ belli olan elementleri var (yanaş. kazah dilindeki *bol* “ol” lafını).

Y>ç/c. Oguz grupası türk dillerinâ, te nereyi girer gagauz dili dâ sözönü pozitiyasında Y kıpçak dilindâ ç/c sesinâ döner. Gagauz dilindâ çantı „bedro“. Başka türk dillerindâ bu söz bu fonetik variantta hem bu maanada yok. Başka türk dillerindâ bu söz -Yan «сторона, бок» morfemasınnan baalı.

K\\G >0. Oguz grupası türk dillerindâ lafsonu pozitiyada K\\G sesinin düşmesini göreriz: kıpç. *kapıq* // *kapuq* >türk. *kapı*, gag. *kapu*, kıpç. *ölük*>gag. *ölü*, *sarıg**sarığ* > *sarı* hem t. b. Ama gagauz dilindâkimi laflardakıpçak elementi, taa doorusu, sözsonu K sesi korunmuş: *duruk*, uşak dilindâ *ölük*, gagauz dilinin valkaneş dialektindâ *sıvık* “жидкий”hem b. Bunlar kıpçakçann kalıntılarıdır.

η sesi. Gagauz dilinin eski elementlerinden biri dâ eski nazal sesin η [ng] korunmasıdır: senin, odun, onun hem b. Karşılaştırsak rus n`ını bizim dilimizdâki olan n sesindân, görecek, ani bizimki taa derin. Kimi türk dillerindâ η [ng] olduu gibi kalmış, buna taa çok kıpçak grupasının dillerindâ rasgeleriz: kaz. *meñiz* [tengiz] “море”, Тәңірі [tengiri] “всевышний” hem b. Kimi türk dilleridâ [ng] sesinin bir kısmı düşer, kalêr salt N ya da salt G. Bunu biz oguz dilleri grupasında göreriz: türk., azerb., gag. deniz; türk., azerb., tanrı. Ama gagauz folklorunda *Tanrı* lafının eski variantı korunmuş:

Ay tanrılar, tanrısı

Benim yârim angısı?

Başı eşil şallısı,

Sırtı mor mintannısı [4]

Hem taa başka bir formada:

Ay tanrı-allah,

Neçin ki vallah

Bu zeetlâr bizä

Yurt-İlimizä [5, 44].

1. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Булгары>
2. Шабашов А.В. Гагаузы. -Одесса, 2002.
3. Квилинкова Е.Н. Гагаузский песенный фольклор «Грамматика жизни». Кишинев, 2011.
4. Gagauz folkloru, .
5. Tanasoglu D.. Ana dili 5 klas için.Kişinev, 1997